

„VÉRSZOPÓ ZSOLDOSOK” VAGY SZÜKSÉGES SZÖVETSÉGESEK?

ANGLIA ÉS A KONTINENTÁLIS SZUBVENCÍÓK 1715-89

KOVÁCS ZOLTÁN

Miskolci Egyetem, Egyetemes Történeti Tanszék

„Nagy-Britannia ... a szubvenciók termékeny anyja, akinek dús emlőin
függenek a Kontinens meggyengült és viaskodó nemzetei”

Alfred T. Mahan admirális, 1893

A mottóban idézethez hasonló, ha nem is ilyen romantikus véleményekkel jellemezték és jellemzik Angliát attól az időtől kezdve, hogy a XVII-XVIII. század fordulóján Európa nagyhatalmainak soraiba lépett. „Európa hadseregei, egészen pontosan Ausztriáé, Poroszországé és számos kis német államé, ha nem is a brit dobok ütemére, de az angol pénz ‚színére’ masíroztak”¹ – és valóban: politikus és laikus kortársak, majd később a szakirodalom jó része is kifejezésre juttatta azon meggyőződését, miszerint a Szigetország kiemelkedő pénzügyi-gazdasági adottságai és ereje, ezen belül is a Kontinens egyes államainak folyósított szubvenciók révén volt képes a XVIII. század kezdetétől erőteljes befolyást gyakorolni Európa nemzetközi kapcsolataira. A brit *grand strategy* vizsgálatával foglalkozók is jelentős szerepet tulajdonítanak Anglia szubvenciópolitikájának.² Az országot tengeri- és közvetítőkereskedelemre valamint a pre-indusztriális Európában modernnek tekinthető pénzügyi háttérre épülő gazdasága, érdekei és erőforrásainak potenciálja, továbbá a földrajzi inszularitás stratégiai tényezője egy olyan sajátos európai külpolitika folytatására és katonai stratégia kialakítására készítette, amelyben a korszak más hatalmai által alkalmazott eszközei csak sajátos formában, átértelmezve lehettek jelen.

¹ John Brewer: *The Sinews of Power, War, Money and the English State* (New York 1989), xiv. o.

² Daniel A. Baugh: „Great Britain’s ‚Blue Water’ Policy”, *The International History Review*, X, 1 (1988 február), historiográfiai összefoglalás a 33-37. oldalon; J. S. Corbett, *England in the Seven Years War. A Study in Combined Strategy*, I-II. kötet (London 1918); Lawrence Stone (szerk.): *An Imperial State at War. Britain from 1689 to 1815* (London 1994).

A XVIII. századi nemzetközi kapcsolatok kaleidoszkopikus rendszerében, melyben a kézzelfoghatónak tűnő dinasztikus érdekérvényesítés igénye éppúgy jelen volt, mint a rendkívül képlékeny erőegyensúly-politizálás elve, egy nem túlságosan plasztikus elméleti kódrendszer mellett még nehezebben volt körvonalazható egy a külpolitikában általánosan elfogadott gyakorlati eszközrendszer. Bár egyre kiterjedtebb lett a Kontinens diplomáciai hálózata, és általában is nőtt a diplomáciai munka hatékonysága, az Utrecht-Rastatt-Badeni békék (1713-15) utáni nemzetközi rendszerben még nem zöld asztal mellett döntek el az európai hatalmak vitás kérdései. A jogok – a kor közkedvelt terminusával élve a „nemzetek joga” – és a létező struktúrák, pl. a weszfáliai béke által létrehozott rendszer, vagy az oly sokféleképpen értelmezett „erőegyensúly” sérthetlensége és körülbástyázása, éppúgy mint a *pacta sunt servanda* (a szerződések szentsége) elve csak elméletben voltak alkalmazhatók. Ahogy azt Bolingbroke grófja, az Utrechtben tárgyaló angol küldöttség vezetője mondta: „eleget beszéltek már a jogról, amit valójában a legkevésbé vett figyelembe az itt folyó ügyekben közvetlenül vagy közvetetten érintett felek közül bármelyik is. Egyedül az egyéni érdekek érvényesültek.”³ Az erőegyensúly és a szövetségkötések XVIII. századi szabályai között vezető helyen szerepelt az ellensúlyozás-viszonzás (háborús konfliktus esetén az egyik fél által elért nyereségeket saját nyereségek révén kellett ellensúlyozni) és a „kártérítések” (a másik fél szolgáltatások, vagy veszteségek folytán bekövetkezett sérelmeit orvosolni kellett) elve.⁴ Ezen elvek érvényesítése a XVIII. századi diplomácia egyik legfontosabb főladata volt.

Az érdekérvényesítésnek és nyomásgyakorlásnak ugyanakkor, éppen a diplomácia rendszerének és eszköztárának kiforratlansága miatt, korlátozottak voltak a lehetőségei. A clausewitz-i fordulatot most elferdítve, a háború a XVIII. században nem a politika folytatása volt más eszközökkel, hanem gyakorlatilag maga a politika. Ebből fakadóan, a XIX. század egyetértésen és (valódi) politikai-hatalmi egyensúlyon alapuló erőegyensúly-politikájával szemben, a XVIII századi ekvilibrium versenyző és

³ Idézi Andreas Osiander: *The States Sytem of Europe, 1640-1990. Peacemaking and the Conditions of International Stability* (Oxford 1994), 100. o.

⁴ Paul W. Schroeder: *The Transformation of European Politics 1763-1848* (Oxford 1994), 5-11. o.

konfliktuskereső mechanizmus volt.⁵ Európa uralkodói és államai a vizsgált időszak szinte megszámlálhatatlan és kibogozhatatlan szövetségkötése és szerződése révén igyekeztek minél előnyösebb pozíciókra szert tenni ebben a versenyben. Ennek a sokszínű, soknyelvű, sztereotípiákkal operáló és előítéletekkel terhes környezetnek, a hatalmi mechanizmus eszköztárának fontos és szerves alkotórészét, az érdekérvényesítésnek és nyomásgyakorlásnak pedig empirikusan is vizsgálható összetevőjét jelentették a szubvenciók, melyek oly gyakran és oly magától értődően tűntek föl a XVIII. századi szövetségkötések dokumentumaiban, oly sok külpolitikai szövetség alapjait és buktatóját jelentették, és látszólag oly magától értődően szerepeltek az erőegyensúly fönntartására szolgáló brit eszköztárban is. A XVIII. századi államrendszerben sajátos szerepet játszó szigetország a vizsgált korszak másik nagy szubvencionáló hatalma lett Franciaország mellett: a brit szubvenciók látszólag kézenfekvő és többnyire hatékony diplomáciai eszköznek tűntek az angol politikusok elképzeléseiben és gyakorlatában. A Kontinens hatalmai számára pedig, a nem túlságosan következetes politikai elvek mellett, éppen az ország pénzügyi képességei jelentették a vonzerőt.

De valóban oly kézenfekvő lett volna Anglia, a korszak tagadhatatlanul egyik leggazdagabb és pénzügyileg legfejlettebb állama számára a szubvenciók használata? Hogyan vélekedtek erről az angol kortársak? Milyen politikai elképzelések jegyében támogatták vagy elleneztek az angol külpolitika szubvenciókhoz szorosan kapcsolódó gyakorlatát? Mekkora jelentőséggel bírt ez, az angolok fölfogása szerint, a szubvencionált államok számára? A korabeli brit forrásanyag és a kapcsolódó szakirodalom segítségével nem csupán a folyósított szubvenciók számszerűségének, hanem az angol külpolitika döntéshozó mechanizmusának és elméleti háttérének fölvázolása is lehetséges. Ezáltal betekintést nyerhetünk egy egyébként is ideoszinkretikus politikai rendszer működésének sajátosságaiba, és az angolok által a kontinentális szövetségesekről, a kontinentális politizálásról alkotott kép hozzájárulhat a nemzetközi kapcsolatok későbbi, XIX-XX. századi időszakában tanúsított brit magatartás megértéséhez is.

*

⁵ Uo. 6. o.; lásd még M. S. Anderson: „Eighteenth-century theories of the Balance of Power”, in *Studies in Diplomatic History. Essays in Memory of Davic Bayne Horn*, szerk. Ragnhild Hatton és M. S. Anderson (London 1970), 183-198. o.

Anglia modern kori nagyhatalmi szerepbe való előlép(tet)ése vitathatatlanul az 1688-as „dicsőséges forradalom” eseményeihez és Orániai (az angol trónon III.) Vilmos (1689-1702) nevéhez kötődik, akinek az Egyesült Tartományok vezetőjeként a XVII. század végén a francia Bourbon- és a spanyol illetve osztrák Habsburg-dinasztiák közötti egyensúly fönntartása, bármelyikük hegemon elképzeléseinek és természetesen a Németalföld elfoglalásának megakadályozása volt a célja. A „hollandi háború” (1672-1679) óta tisztán körvonalazódó francia hegemoniatörekvéseket az 1680-as évek elején már egyre több európai udvarban szemlélték nyugtalanul, az évtized végére pedig nyilvánvalóvá vált, hogy már csakis aktív, összehangolt külpolitikával lehet ellensúlyozni a Bourbon-törekvéseket. Az angol trón elfoglalásával Vilmos újabb láncszemet kapcsolt a XIV. Lajos Franciaországa ellen formálódó és 1689-ben *Grand Alliance*-ként létrejövő koalícióhoz.⁶ A Stuart-restauráció időszakában (1660-1688) a külügyekben meglehetősen visszafogott és katonailag kevésbé sikeres szigetország bevonása a franciaellenes koalícióba, és Vilmos azon fölismerése, hogy a szigetország egyre növekvő tengeri, kereskedelmi és pénzügyi potenciálja a Kontinens franciaellenes erőivel – elsősorban a Habsburgokkal – szövetségben nem csak rövid, hanem hosszú távon is hatékony eszköze lehet mindenféle kontinentális hegemoniatörekvés föltartóztatásának, az egész XVIII. századra kiható örökséget hagyott mind az angol, mind pedig az európai külpolitika számára.

III. Vilmos és Mária illetve Anna uralkodása alatt a „kilencéves háború” (1689-98), majd pedig a spanyol örökösödési háború (1701-1715) küzdelmeiben Anglia már a Bourbon-ellenes koalíció egyik motorjaként, jelentős hadsereggel és pénzügyi eszközeinek egyre hatékonyabb kihasználásával vett részt. Saját kontinentális hadseregének kiállításá-fönntartása mellett az 1690-es években még csak valamivel több, mint 300 000 font sterlingnyi, a spanyol örökösödési háború során azonban már több mint 5,5 millió (!) fontot kitevő szubvencióval támogatta kontinentális szövetségeseit.⁷

⁶ Ennek tagjai a kezdeményező Anglián és a Habsburg-Monarchián kívül Spanyolország, Szavoja, a főbb német államok (Brandenburg, Szászország, Hannover, Hessen-Kassel és Bajorország) valamint Svédország voltak. A korszak általánosan elfogadott kézikönyveként lásd Derek McKay – H. M. Scott: *The Rise of the Great Powers 1648-1815* (London 1983).

⁷ P.G.M. Dickson: *Finance and Government under Maria Theresa*, I-II. kötet (Oxford 1987), ld. II. kötet, 158. o. A Szigetország 58 000 angolon kívül több mint 113 000 kontinentális katona költségeit fedezte; Portugália és Szavoja-Piemont 1703 óta részesült

A stagnáló, majd rövidesen hanyatlásnak induló, a folyamatos háborúskodás által még inkább sanyargatott hollandi gazdaság⁸ egyre aktívabb Csatornán-túli ellenfele tehát már a századforduló háborúi során jól használta ki a lehetőségeit. A brit nagyság hosszú távú megalapozásában meghatározó szerepe volt a háborúkkal párhuzamosan zajló, illetve részben azok következményeként bekövetkező gazdasági változásoknak: 1795-ben föllállították a Bank of Englandet, s ezzel egy időben, elválasztván az uralkodó és az állam jövedelmeit, létrejött az állami fedezettel bíró költségvetés (National Debt); az 1720-as évekig tartó időszakban pedig lezajlott a pre-indusztriális Anglia talán legfontosabb gazdasági eseménye, az ún. „pénzügyi forradalom”,⁹ mely a pénzügyi rendszer modernizálásával – pl. a rövid- és hosszúlejáratú kölcsönök rendszerének átalakításával, az életjáradékok és állampapírok használatának elterjesztésével –, továbbá a külföldi tőke bevonásával és a kialakulóban lévő nemzetközi tőkepiac adottságainak jobb kihasználásával¹⁰ megteremtette a Kontinens államaival szembeni angol pénzügyi felsőbbség alapjait.

Míg a korona, majd pedig 1695-től az állam bevételeinek fő forrását az adók, elsősorban a földadó (land tax), szolgáltatták, és általában is a föld maradt a gazdagság valódi forrása,¹¹ a különböző fogyasztási adókból és a közvetítőkereskedelemre kivetett vámokból származó jövedelmek, a hollandi példát nem számítva, a Kontinensen egyedülálló módon a XVIII. század utolsó harmadára már meghaladták a földből származó jövedelmeket.¹² A „pénzügyi forradalom” újításai és a sikeres háborúk nyereségei (az *asiento* – az afrikai rabszolgakereskedelem – jogának

angol szubvenciókban, fizetségül a Bourbon-szövetség odahagyásáért, rajtuk kívül pedig még Dánia, Hessen-Kassel, Poroszország, Ausztria, valamint a szász és a trieri választó jutott hasonló módon kisebb-nagyobb összegekhez a háború folyamán. Így 1703 és 1713 között az angol-hollandi szubvenciók Szavoja-Piemont katonai kiadásainak 1/3-át fedezték, lásd Geoffrey Symcox: „Britain and Victor Amadeus II: or, the use and abuse of allies”, in Stephen Baxter (szerk.): *England's Rise to Greatness, 1660-1763* (Berkeley 1983), 164. o.; valamint Jeremy Black: *A System of Ambition? British Foreign Policy 1660-1793* (London 1991) 144. o.

⁸ Erről lásd Jonathan I. Israel: *Dutch Primacy in World Trade, 1585-1740* (Oxford 1989), különösen 292-405 o.

⁹ P.G. M. Dickson: *The Financial Revolution in England. A Study in the Development of Public Credit* (London 1967).

¹⁰ Larry Neal: *The Rise of Financial Capitalism. International Capital Markets in the Age of Reason* (Cambridge 1990).

¹¹ Peter Mathias: *The First Industrial Nation* (2. kiadás, London 1983), 29. o.

¹² Brewer: *Sinews*, 96. o.

megszerzése, vagy az 1703-as Methuen-szerződés, illetve az utrechti béke (ibériai és latin-amerikai kereskedelmi koncessziói Anglia számára) valamint a kereskedelmi és tőkepiacok fejlődési dinamikája már a század első felében azt mutatták, hogy az angol állam perspektivikusan bármely kontinentális hatalomnál jobb anyagi föltételekkel rendelkezik. A Szigetországban folyamatosan csökkent az államkölcsök kamata (1749-re 3%-ra)¹³, a pénzügyi rendszer átalakítása és a külpolitika látványos sikerei az egész századra szólóan megalapozták a belföldi és külföldi befektetők bizalmát. A költségvetés közfinanszírozása, az effektív adó-, és járulérendszer, valamint az 1688-at követő politikai rendszerbe vetett bizalom létrehozták annak a XVIII. századi „fiskális-katonai államnak”¹⁴ az alapjait, mely minden területen képes volt fölvenni a küzdelmet a Kontinens vezető hatalmának tartott Franciaországgal, és amely, nem kevésbé pénzeszközeinek hatékony alkalmazása (szubvenciók, kölcsönök) révén, a Kontinens politikájára is jelentős befolyást volt képes gyakorolni. Úgy tűnt, azon túl, hogy Anglia egyik meghatározó tényezője lett Európa hatalmi politikájának, megtalálta azokat az eszközöket is, melyekkel hatalmi pozícióját és érdekeit a leghatékonyabban tudta képviselni. Az angol, csakúgy mint a francia szubvenciók a Kontinens hatalmi játszma eszköztárának szerves részévé váltak.

A századforduló háborúi során a Franciaország és a Stuart-restauráció lehetősége elleni küzdelmeknek rendeltetett alá gyakorlatilag minden angol külpolitikai elképzelés. Az 1689-1710 közötti időszak aktív küzdelmeinek időszakában a valós és vélt Bourbon-fenyegetésre, politikai, gazdasági és vallási-morális tételekre alapozva¹⁵ egy olyan nézetrendszer alakult ki, amely egészen a XIX. század első feléig meghatározó szerepet játszott az angol politikai közvélemény gondolkodásában. Anglia „természetes ellenfelévé” Franciaország lett,¹⁶ a Habsburg-Monarchia „természetes szövetséges”, és a francia illetve francia-spanyol (Bourbon) közös

¹³ *The Cambridge Economic History of Europe*, V. kötet: *The Economic Organization of Early Modern Europe* (szerk. E. E. Rich – C. H. Wilson, Cambridge 1977), 388-389. o.; Dickson: *Financial Revolution*, 28-29. o., (Franciaországnak még a század utolsó harmadában sem nagyon sikerült ezt 5-6% alá szorítania).

¹⁴ Brewer: *Sinews*, xiv. o.; a problémáról lásd még Lawrence Stone: „Introduction”, in Lawrence Stone (szerk.): *Imperial State*, 1-32. o.

¹⁵ Lásd pl. J. F. Boshier: „The Franco-Catholic danger, 1660-1715”, *History* 79, (1994 február).

¹⁶ Black, Jeremy: *Natural and Necessary Enemies: Anglo-French Relations in the Eighteenth Century* (London 1986).

fenyegetés a vizsgált korszak egészében az angol politikusok (mind kormánypártiak, mind pedig ellenzékiek) első gondolata volt, ha külpolitikáról esett szó. Ahogyan azt 1749-ben egy névtelen pamfletíró kifejezte:

... az elmúlt csaknem száz esztendő háborúinak és szerződéseinek történetére visszatekintve, amelyek a franciák nevéhez fűződnek, úgy tűnik, e királyság vezérelve, hogy háborút indítson, amikor csak az európai körülmények engedik, és biztosítják őt arról, semmilyen jelentősebb konfederáció [ti. szövetség] nem jöhet létre ellenük...¹⁷

Franciaország a kortársak fölfogása szerint három fő területen jelentett fenyegetést Anglia számára: (1) mint a legerősebb kontinentális hatalom (mind gazdasági, mind pedig katonai potenciálját tekintve) hegemoniatörekvései és elsősorban is a Németalföldre gyakorolt fenyegetése révén még a legvisszafogottabban hangoztatott brit kontinentális érdekeket is sértette; (2) földrajzi-stratégiai pozíciója és a Stuart-trónkövetelők támogatása révén kézzelfogható inváziós veszélyt jelentett az országra nézve; (3) gazdasági-kereskedelmi érdekeltségei és ambíciói mind a tengerentúlon, mind pedig a Mediterráneumban nyílt kihívást jelentettek.

Az angol érdekek védelmére azonban nem csak a kontinentális intervenciót támogató whig elképzelések születtek: az 1710-14 közötti tory-kormányzás illetve az utrechti békekötés körülményei fölillantották annak alternatíváit is. A nagyarányú fegyveres beavatkozással és nagy összegű szubvenciókkal azonosított, Vilmos (majd halála után Marlborough herceg) nevéhez kötött whig külpolitika ugyanis soha nem lett egyértelműen népszerű. Már a XVII. század közepétől körvonalazódott egy olyan „valódi angol” külpolitikai koncepció, mely mögé általában a politikai közvélemény többsége is fősorakozott. Ennek a koncepciónak a fókuszában a királyság külföldi invázióval szembeni védelme állt. Ezen belül a Csatorna és az Északi-tenger fölötti tengeri uralom biztosítása volt a legfontosabb; s ezt követte a kereskedelem és hajózás védelmének általános elve, annál is inkább, mivel a kereskedelem és hajózás bevételei voltak hivatottak biztosítani az elsődleges célhoz (is) szükséges tengeri haderő költségeit.¹⁸ E

¹⁷ *Ministerial Artifice Detected, or, A Full Answer to a Pamphlet lately published, Intituled, The Interests of the Empress Queen...*, pamflet (London 1749), 31. o.

¹⁸ A kérdés historiográfiai háttéréről és a koncepcióról lásd Baugh: „Blue Water”, 33-37 illetve 39-41. o.

politika képviselői, akik előszeretettel keresték politikai elődeiket az Erzsébet-kori Angliában, akár Sir Walter Raleigh gyakran emlegetett mondását is idézhették volna: „Aki a tengerek fölött uralkodik, uralkodik a kereskedelem fölött; aki a világ kereskedelmét uralja, az a világ gazdagságát birtokolja, így tehát magát a világot is.”¹⁹ Az elképzelés, alapelveihez és az angol haszonelvűség szelleméhez méltóan, a legnagyobb hatékonyságra törekedett: az állam által szedett belső járulékok és adók (elsősorban a *land tax*) minimalizálását tűzte ki célul – ezért lehetett népszerű a vidéki dzsenti körében, bármilyen nemkívánatosnak is tűnt egyébként ideológiai és társadalmi szempontokból –, a lehető legalacsonyabbra csökkentette volna a katonai állítás és az állandó hadsereg költségeit és szükségességét, és mereven elutasította az angol katonák Kontinensen történő bevetését és a kontinentális szubvenciók gyakorlatát. E költség-takarékos, anyagi és gyakorlatias, a Kontinensen egyértelműen defenzív, a tengereken viszont offenzív elképzelés alkalmazhatósága azonban korlátozott volt egy erőforrásait és orientációját tekintve kontinentális hatalommal, Franciaországgal szemben. A századforduló háborúi nyilvánvalóvá tették, hogy a Kontinens XVIII. század elején legerősebb államának hatalmát *csak* a tengereken nem hogy megtörni, de még korlátozni sem lehet. A kortársak által csak „tengeri” (Maritime), később a szakirodalomban pedig csak „tisza vizek” (Blue Water)²⁰ stratégiának nevezett elképzelés a Bourbon-fenyegetés hatására tehát új elemekkel gazdagodott.

Hívei szerint Nagy-Britanniának a kilencéves és a spanyol örökösödési háború után sem voltak területi ambíciói és mélyen a Kontinens hatalmi szerkezetében gyökerező érdekei. Voltak viszont olyan területek, melyek különös érdeklődésre tartottak igényt: ilyen volt az 1703-as Methuen-szerződéssel angol szövetségbe vont Portugália, az 1704-ben elfoglalt és Utrecht után angol kézben maradt Gibraltár, a Baltikum és az immáron hagyományos angol érdekerületnek számító Németalföld. Az 1714-ben a hannoveri uralkodók által hozott új külpolitikai dimenziók azonban nem illettek ebbe a képbe.

I. György (György Lajos) hannoveri választó (1698-1727) trónralépése²¹ ambivalens érzelmekkel fogadott változást hozott a brit

¹⁹ Idézi R. H. Tawney: *Business and Politics under James I* (Cambridge 1958), 3. o.

²⁰ A kifejezést először J. S. Corbett használta, lásd *i.m.*

²¹ Az 1701-ben elfogadott *Act of Settlement* Anna királynő (1702-1714) utód nélküli halála esetére I. Jakab leányának, Erzsébetnek és Frigyes rajnai választónak az utódait jelölte ki. Erzsébet és Frigyes lánya, Szófia hercegnő, Ernő Ágost braunschweig-lüneburgi herceg

politikai életben 1714-ben. Ezek a változások új elemekkel gazdagították azt a sajátos belpolitikai polaritást, amely a XVIII. század első felének Angliáját jellemezte. A Stuart-restauráció időszakától eredeztethető és a királyi hatalommal szembeni politikai magatartás, a vallási kérdések, később pedig a trónörökösödés kérdései által generált, az újkor történetében talán egyedülálló pártosodási folyamat, amely a toryk és whigek küzdelmében manifesztálódott, a hannoveri örökösödést követő időszakban külpolitikai elemekkel gazdagodott, részben pedig új formát öltött. A fönt vázolt külpolitikai elképzelések nyomán, szinte a pártok frontvonalainak kialakulásával párhuzamosan, egy másik választóvonal is megjelent az angol politikai nemzeten belül. A századforduló háborúi és a szigetország egyre intenzívebb belebonyolódása a Kontinens diplomáciai-katonai ügyeibe, majd pedig a hannoveri örökösödés kontinentális kötelékeinek megítélése olyan új feszültségeket élesztettek, melyek hamarosan pártállástól függetlenül két nagy táborba sorolták az angol politikai nemzetet. A „tengeri” és „kontinentális” elképzelések szembenállása, szinte új kereteket adva whig és tory, kormánypárti és ellenzéki erők küzdelmének, egészen III. György trónralépéséig meghatározóvá vált az angol belpolitikában.

A mindenkori kormányzat ellenzéke 1714-től 1760-ig általában a „tengeri” elképzelések támogatójaként, „patrióta” színekben jelentkezett, az általuk vallott kereskedelmi és gyarmati érdekeket szembeállítva az „európai” (értsd hannoveri-kontinentális) érdekekkel. Sunderland earlje 1716-ban ezt így fejezte ki: „...[a patriotizmus] régi tory nézet, mely szerint Anglia jól megvan magában, bármi történjék is Európa maradékával...”²² Kezdetben ezt a patriotizmust a torizmussal és jakobitizmussal²³ (*versus* whigek), később a „vidékkel” (*versus* „udvar”), a londoni Cityvel vagy éppen a György-korabeli Angliában hagyományosan ellenzéki bázisul szolgáló wales-i herceg körül gyülekező politikai csoportokkal azonosították. A század második harmadára azonban már önálló jelentésre

(1692-től a császárnak a törökök ellen nyújtott segítség jutalmaként hannoveri választófejedelem) felesége lett; házasságukból született György Lajos.

²² William Coxe: *Memoirs of the Life and Administration of Sir Robert Walpole, Earl of Orford* (London 1798), II. kötet, 128. o, idézi még Black: *A System of Ambition?*, 154. o.

²³ A torizmus és a Stuartok restaurációját támogató jakobiták nézeteiről, a tory princípiumokról lásd pl. P. K. Monod: *Jacobitism and the English People* (Cambridge 1989) és Linda Colley: *In Defiance of Oligarchy. The Tory Party 1714-1760* (Cambridge 1982).

tett szert:

Az igaz Patrióta egyetlen pártnak sem barátja, sajátja a gondolkodás egészséges szabadsága, mely megszabadítja tudatát a beszűkült előítéletektől, és felnyitja szemét a Közjó egy szélesebb értelmezése előtt. Egyetlen célja országának Dicsősége, Biztonsága és Érdeke ... és ellenzi azokat a gonosz elképzeléseket, melyeket *külföldi szívű* emberek [vallanak].²⁴

A patrióták úgymond „a nemzet valódi érdekeit” képviselték, nézeteik az „ország” nézetei voltak, a patrióta vidéké, melyet szembeállítottak az idegen „udvar” és miniszterei kicsi és korrupt csoportjának politizálásával.

A „tengeri” külpolitika fölfogásának és érvrendszerének adoptálása a patrióta politizálás eszköztárába és retorikai készletébe több korabeli forrásban is jól nyomon követhető. Az ellenzéki politikusok – akik közé az 1716-17-es whig szakadást követően az ún. „disszidens” whigek, köztük egy ideig Robert Walpole is tartoztak – parlamenti megnyilvánulásai és magánlevelezése mellett a folyóiratok és a közvélemény egyik legkedveltebb artikulációs formájának tekintett pamfletirodalom nyújtja a leggazdagabb anyagot. Sztereotipizált szóhasználatuk és elkötelezettséget sugalló hangvételük plasztikusan érzékelteti a főt összefoglalt politikai nézetek jellegét, a kormányzat tevékenységével és nézeteivel vitatkozó, a Kontinens állapotairól sajátos képet adó írások pedig jó alkalmat kínálnak a szubvenciókról illetve általában a Kontinens állapotairól alkotott vélemények érzékeltetésére is.

Anglia pénzügyi és kereskedelmi adottságai-képességei, ahogyan a valóságban is, a közvélemény meggyőződése szerint is meghaladták a Kontinens államaiét, s a brit nagyság legfőbb biztosítékát adták. Ahogyan pl. egy névtelen pamfletíró 1755-ben érvelt:

Az angoloknak nincsenek aranybányáik, és ezüstbányáik is alig; és mégis, a készpénz sokkal nagyobb mennyiségben forog közöttük, mint ahogyan az más nemzeteknél megfigyelhető, még ha azok bővelkednek is arany- és ezüstbányákban. A magyarok például Európa leggazdagabb bányáival rendelkeznek; nekik vannak a legjobb boraik, kiválóak a lovaik; egy virágzó ország, melyet a természet a legbőkezűbben áldott meg hajózható folyókkal a világ összes országai között [!]; mégis, a magyarok szegények, pénzérmét csak elvéve találni náluk; természeti adottságaik pedig kihasználatlanul és

²⁴ *The Patriot, or, the Irish Packet Open'd* (London 1753), 8 és 46. o.

feltáratlanul maradnak. Miért van ez? Azért, mert a magyarok mind katonáskodással [...] foglalkoznak, elsőbbséget adva a hadseregnek a kereskedelemmel szemben.²⁵

Minden, az ország gazdagságának alapjait veszélyeztető lépést, így például a kontinentális háborúkban való részvételt, a Kontinens egyes országainak rendszeresen fizetett szubvenciókat a már vázolt elvek alapján kidobott pénznek, értelmetlen befektetésnek, az ország valódi érdekei elárulásának tartották. Ellenérzésüket a szubvenciót kapó államok gyakori kapzsiságával szemben egy parlamenti képviselő a következőképpen fogalmazta meg:

Mindig is hangoztattam, hogy egyetlen külföldi uralkodó sem bocsátaná rendelkezésünkre csapatainak akár csak egy részét is, hacsak nem egyezünk bele abba, hogy ne pusztán csapatait fizessük, hanem számára szubvenciót is, mely maghaladhatja akár a csapatok ellátásának összegét is; így van ez abban az esetben is, ha ez az uralkodó mondjuk korábbi szerződések kötelezettsége alatt állna, mely arra kötelezi őt, hogy saját költségén kiállított csapatokkal segítsen minket, és gyakran még akkor is, amikor háború esetén saját érdekeinek megvédése sokkal közvetlenebb érdek [mint a mi segítségünk].²⁶

John Shebbeare, a korszak egyik igen aktív pamfletírója pedig így vélekedett:

Bármikor, amikor egy m[iniszte]r azt fontolgatja, hogy zsoldoscsapatokat fogad a Nemzet Pénzén, az a királyság alattvalóira is tartozik, ... [mert] az a pénz, amivel a zsoldosok segítségét megvásárolják, az ország gazdagságának kárára van; ... ezért ártalmas, mivel csökkenti az emberek pénzbeli erejét.²⁷

Az angol szubvenciók segítségével a Kontinensen kiállított csapatok „vérszopó zsoldosok”-ként (Mercenary Blood-suckers), kétes értékű

²⁵ *The Important Question Concerning Invasions, A Sea War...*, pamflet (London 1755), 40-41. o.

²⁶ Walter Plumer ellenzéki „whig” parlamenti képviselő egy 1736-os parlamenti vitában, in *The Parliamentary Diary of Sir Edward Knatchbull, 1722-30* (szerk. A. N. Newman, London 1963), 151. o.; ugyanez W. Cobbett: *Parliamentary History of England* (London 1811), IX. kötet, 1003. o.

²⁷ *A Second Letter to the People of England. On Foreign Subsidies, Subsidiary Armies, and their Consequences to this Nation*, pamflet (London 1755), 21-22. o.

szövetségesként jelentek meg, élesen elutasítva a kormányzati nézeteket:

... mit jelent számunkra az a szó: *szövetséges*? Azok a népek lennének, akik bizonyos fizetség fejében szolgálatunkba állnak; akik jobb feltételekkel ellenünk is szolgálnának? Jóságos és hű szövetségesek! Zsoldosok ereje! Nem kötöttek a barátság kötelékei által; és semmivel sem büntetve, ha nem teljesítik kötelezettségeiket. A valódi *szövetséges* az, amely kiveszi részét egymás kölcsönös megvédéséből és erejéből ... egészen addig, amíg képes rá.²⁸

A patrióta nézetek propagálásának politikai érvrendszerében fontos szerepet kapott még a Hannover érdekében folyósított szubvenciók törvény- és alkotmányellenességének hangoztatása és az a próbálkozás, melynek révén nemcsak minden pénzügyeket érintő kérdést, de még a diplomáciai tárgyalások menetrendjét és tárgyát is parlamenti jóváhagyáshoz akartak kötni.²⁹

Az érvrendszer fontos és látványos elemét képezte még a költségvetési hiány növekedése fölött érzett aggodalmak megfogalmazása.³⁰ Az ellenzék parlamenti és propaganda tevékenysége a parlamentáris rendszerekre jellemző politikai alkukon és a kormányzat álláspontjának fölpuhításán túl kézzelfogható eredményekkel is járt. Ezek közé tartozott

²⁸ *A Constituent's Answer to the Reflexions of a Member of Parliament upon the Present State of Affaires at Home and Abroad*, pamflet (London 1755), 15. o.

²⁹ Az 1701-es „Act of Settlement” határozottan tiltotta angol haderő alkalmazását Hannover védelmében a Parlament hozzájárulása nélkül; az „alkotmány” szerint minden olyan szerződést, mely Nagy-Britannia jogrendszerét érintette illetve az állami költségvetést érintő pénzügyi terhekkel járt, a parlament elé kellett terjeszteni. („Technikai” értelemben a szubvenciók fizetésének három lehetséges módja volt: a) a parlament által ratifikált szerződések (pl. Ausztria, Hessen); b) hivatalos szerződéskötés nélkül, ún. „parliamentary grant” révén, valamint c) az 1695 után elkülönített királyi jövedelmekből [Civil List], a parlament megkerülésével.) Azok az ellenzéki törekvések ugyanakkor, melyek minden diplomáciai tárgyalásra vonatkozóan is hasonló szabályozást szerettek volna elérni, kudarccal jártak. Erről részletesen lásd Cobbett: *Parliamentary History*, V. kötet, 1235-1236 és 1294-95; G. C. Gibbs, „Laying treaties before Parliament in the eighteenth century”, in Ranghild Hatton – M. S. Anderson (szerk.): *Studies in Diplomatic History. Essays in Memory of David Bayne Horn* (London 1970) 116-137. o.

³⁰ Ezek a vélemények általában, tévesen, a kontinentális háborúk növekvő költségeinek illetve a szubvencióknak tulajdonították a köztartozások kortársakat rendkívül aggasztó növekedését. Lásd például *The Landed Interest consider'd... By a Yeoman of Kent*, pamflet (London 1733); *The Art of Stock-jobbing, A Poem. By a Gideonite*, pamflet (London 1746); Lord Elibank, Patrick Murray: *An Inquiry into the Original and Consequences of the Public Debt*, pamflet (Edinburgh 1753) stb.

például a Hessen-Kasselnek szánt szubvenciók további folyósításának megakadályozása 1732-ben, illetve a szubvencionált államoktól kapott ellenszolgáltatások szigorúbb ellenőrzése az osztrák örökösödési háború második felétől kezdődően. A legnagyobb jelentősége talán mégis annak volt, hogy a század közepén a kormányzati elfogultsággal szemben már föl-föltűntek az Európa nemzetközi kapcsolatait realistán szemlélő vélemények is:

... az az erőegyensúly, melynek fenntartására a Nagy Konföderáció [ti. a *Grand Alliance*] létrejött, többé nem létezik, ... ezért Nagy-Britanniára nézve mindig is káros lesz, ha túlságosan nagy érdeklődést tanúsít a Kontinens ügyei iránt ... vagy ha más felfogásban cselekedik, mint azon előnyök által és érdekében, amiket saját [földrajzi] helyzete és lakóinak szorgalma megszerzett.³¹

A fönti megállapítást azonban még a vizsgált korszak végén III. György, a „patrióta” király uralkodása alatt sem ismerte föl az angol külpolitika. Ebben pedig az a politikai doktrína játszotta a fő szerepet, amely a Hannover-ház örökösödését támogató és az 1688 utáni rendszert megszilárdító whig kormányzatok tevékenysége nyomán formálódott ki.

*

Az ellenzék parlamenti és propaganda-tevékenységének jelentőségét hiba lenne túlhangsúlyozni, hiszen a külpolitika irányítása és a diplomáciai testület működtetésének főadata királyi prerogátíva maradt.³² Az 1688 utáni alkotmányos változások és a Parlament ugyan, elsősorban pénzügyekben, korlátozta az angol uralkodó illetve a kormányzat mozgásterét, azonban a XVIII. századi angol parlamentarizmus aritmetikája³³ és logikája szinte kivétel nélkül mindig biztosította a király és a kabinet politikájának érvényesülését. A protestáns örökösödést és a „forradalom valódi elveinek” tradícióját hűen ápoló whig gerontokrácia befolyása mind a Lordok Házában, mind pedig az alsóházban meghatározó maradt. A társadalmi

³¹ *Reflections upon the Present State of Affaires at Home and Abroad, Particularly with Regard to Subsidies, and the Differences between Great Britain and France...*, pamflet (London 1755), 7-8. o.

³² Betty Kemp: *King and Commons 1660-1832* (London 1968), különösen 1-76. o.

³³ Ennek immáron klasszikussá vált földolgozását lásd Sir Lewis Namier: *The Structure of Politics at the Accession of George III* (London 1960).

befolyásolás és a megvesztegetés, valamint a folyamatos politikai egyeztetés révén kialakítandó parlamenti többség és így a politikai irányvonal biztosítása a mindenkori kormányzat, azon belül is általában a miniszterelnök föladata lett. Amennyiben ez nem sikerült, a kormánynak mennie kellett (bár erről az alkotmány nem rendelkezett), s az uralkodó jogában állt a fenti föladatak teljesítésére alkalmasnak tartott utód(ok) kijelölése. Az uralkodó, amellet, hogy a külpolitika *de jure* is királyi előjog maradt, gyakorlatilag a belpolitika irányítását is ellenőrzése alatt tudhatta. Az erős uralkodói befolyás mellett a század közepére fokozatosan létrejött egy olyan hatékony *kabinet*, mely az ország kormányzásának érdemi munkáját végezte, az angol bel-, és külpolitika tényleges irányítójává lett.³⁴

I. György trónralépte a belpolitikai ellentétek új formájának kiéleződése mellett a külpolitikában is fontos változásokat hozott, jóllehet uralkodásának első időszakában, az utrechti békekötést követő 1716-1731 közötti angol-francia *rapprochement* idején³⁵ nem a *Grand Alliance* hagyományos franciaellenes koalíciós politikáját folytatta. A Bourbon-fenyegetés a Németalföldre és a protestáns örökösökre nézve is csökkent ebben az időszakban. A spanyol örökösödési háború gazdasági terhei és a belpolitikai helyzet ugyanis mind Franciaországban (XV. Lajos kiskorúsága alatt Orléans-i Fülöp, majd 1723-tól a Bourbon-herceg régenssége), mind pedig Angliában (a hannoveri örökösödés elismertetése és az azt támogató whig politikai csoportok pozícióinak megszilárdítása) külpolitikai nyugalmat kívánt. Maga a hannoveri örökösödés ténye azonban kezdettől fogva kérdésessé és viszonylagossá tette a Kontinens ügyeiben áhított semlegességet.

Mind I., mind pedig II. György rendkívül aktív választófejedelmi külpolitikát folytatott. Hannovernak az észak-német ügyekben való érdekeltisége, az északi háborúban (1700-1721) való részvétele,³⁶ Verden és

³⁴ A legfontosabb méltóságok a következők voltak: a kincstár első lordja (the First Lord of the Treasury), az északi illetve déli államtitkár (Northern and Southern Secretaries) és a lordkancellár (Lord Chancellor), őket háborús időszakokban a haditengerészet illetve a szárazföldi erők vezetői egészítették ki. Nagy-Britanniában 1782-ig nem létezett külön „külügyminisztérium”, a külügyeket megosztva az északi (Hollandia, Németország, a balti államok, Lengyelország és Oroszország) és a déli (Franciaország, Spanyolország, az itáliai államok és a Török Birodalom) államtitkárok intézték.

³⁵ A két ország viszonyát szabályozó szerződésekre lásd *A Collection of All the Treaties... between Great-Britain and other Powers...* (3 kötet, London 1785), 179-195. o.

³⁶ A részletekre lásd Black: *A System of Ambition?*, 152-157. o.; McKay – Scott: *The Rise of...*, 88-94 és 124-126. o.

Bremen megszerzésének célkitűzése és realizálása, rögtön az új uralkodóház tróralépésekor politikai konfrontációhoz vezetett a Szigetországban. I. György nem elsősorban a brit pénzügyi potenciál hannoveri szolgálatba állításával gondolta erősíteni befolyását a Német Birodalom északi felében, hanem a közvetlen angol katonai beavatkozást, az angol flotta bevetését szerette volna elérni. Bár ez végül elmaradt, és uralkodása alatt csupán 1715-ben, 1717-ben, 1726-ban és 1727-ben fizetett, és akkor is csak kisebb szubvenciókat,³⁷ az 1714-21 közötti fokozott európai beavatkozás nem csupán whigek és toryk, hanem whigek és whigek között is szakadást idézett elő (1716-17). Uralkodásának első hét évében I. György külpolitikai törekvései és hannoveri minisztereinek befolyása, Franciaország pacifikálása ellenére, nagyban hátráltatták az ország belpolitikai konszolidációját.³⁸ Csak Robert Walpole miniszterelnöksége és megszakítás nélküli több mint húsz éves kormányzása (1721-1742) teremtette meg azt a belpolitikai nyugalmat, mely az angol-francia *rapprochement*, majd pedig az 1731 utáni *tranquille non movere* walpole-i elvének jegyében a külpolitikai visszafogottságnak is háttérül szolgált. Az 1731-es angol-francia szakítás után azonban fokozatosan újjáéledtek a Bourbon-fenyegetéssel szembeni angol félelmek, valamint azok az ambíciók is, melyek egy a Kontinens ügyeiben aktívan részt vállaló angol magatartásban látták az ország érdekeinek biztosítását.

Ezek az ambíciók, a maguk késő-barokkos megjelenési formájukban, II. György (a hannoveri trónon György Ágost) uralkodása (1727-1760) idején bontakoztak ki. Mind uralkodásának stílusában és külsőségeiben, de ami ennél is fontosabb, külpolitikai elképzeléseiben II. György nem csupán apja érdeklődését és orientációját örökölte, de az 1721-39 között tanúsított izolacionista angol külpolitika kudarca után a III. Vilmos által képviselt hagyományokat is fölelevenítette.³⁹ A tény, hogy II. György uralkodása

³⁷ Dickson: *Maria Theresia*, II. kötet, 158. o., az adatok forrásaként J. Postlethwayt: *The History of the Public Revenue* (London 1759), 96-99 és 136-138. o. – a továbbiakban a Dickson forrásértékűnek számító munkájában pontosított adatokat használok hivatkozásaimban.

³⁸ Jeremy Black: *Robert Walpole and the Nature of Politics in Early Eighteenth Century England* (London 1990), 8-9. o.

³⁹ A két György ambícióiról és személyes jellemvonásairól lásd Stephen B. Baxter: „The myth of the Grand Alliance in the eighteenth century”, in *Anglo-Dutch Cross Currents in the Seventeenth and Eighteenth Centuries* (szerk. Paul R. Sellin – Stephen Baxter, Los Angeles 1976), 43-59. o., valamint Horace Walpole: *Memoires of King George II*, I-III. kötet (szerk. John Brooke, Yale U.P. 1985); Ranghild M Hatton: *The Anglo-Hanoverian*

folyamán Anglia csak 1733-ban és 1738-ban *nem* folyósított szubvenciót⁴⁰ valamely kontinentális partnerének, már önmagában is jelzi, mekkora fontosságot tulajdonított kontinentális érdekei védelmének az egyébként 1740-ig aktív – támadó jellegű – szövetségi politikát nem folytató uralkodó. Bár a megszavazott összegek a háborús időszakok kiadásaihoz képest alacsonyak maradtak, mégsem voltak elhanyagolhatók, és rendkívül fontos politikai célokat szolgáltak.

Hannovernak az ellenzék által folyton-folyvást hangoztatott sebezhetősége még az angol szempontból békésnek mondható 1716-39 közötti időszakban is nyilvánvaló volt. Ahogyan Townshend északi államtitkár Sutton tábornoknak (ekkor hessen-kasseli rendkívüli követ) 1729. szeptember 2-án írta:

Ön jól tudja, mennyire kiterjedtek és veszélyeztetettek Ófelsége [hannoveri területeinek] határai, és mivel nincsenek erődítményei, amivel azokat védhetné, ha nem állnak rendelkezésére megfelelő létszámban szövetségesek, akkor [támadás esetén] az első pillanattól kezdve nagy fenyegetésnek vannak kitéve ...⁴¹

Az Utrecht-Baden-Rastatti békerendszer rendezésével leginkább elégedetlen két állam, Spanyolország és a Habsburg-Birodalom rövid egymásra találása (bécsi szövetség, 1725) újabb potenciális konfliktusforrást teremtett a Kontinensen. Az „erőegyensúly” parancsoló szükségékként Nagy-Britannia, Franciaország és Poroszország által alkotott *counterpoise* (hannoveri szövetség, 1725), majd pedig a két szövetségi rendszer hidegháborúja egyre több államot vont be a szövetségi rendszerekbe (Bécsnek 1726-ban sikerült „elcsábítania” Poroszországot illetve bevonni Oroszországot, a francia-angol szövetséghez pedig csatlakozott Dánia, Svédország és az Egyesült Tartományok), és Hannover a Birodalomban betöltött pozíciója révén ismét egy lehetséges európai konfliktus középpontjában találta magát. A hidegháború befejeztével (1729) pedig az egyre inkább megromló angol-francia kapcsolatok valamint I. Frigyes Vilmos (1713-1740) porosz uralkodó ambíciói és befolyása kezdték aggasztani II. Györgyöt.

A fenti potenciális fenyegetések kivédésére, mivel Hannover erői

Connection 1714-60. The Creighton Trust Lecture (London 1982); a korszakról lásd Jeremy Black: *British Foreign Policy in the Age of Walpole* (Edinburgh 1985).

⁴⁰ Dickson: *Finance and Government...*, II. kötet, 158. o.

⁴¹ Public Record Office, SP 81/123 nf.

elégtelenek voltak,⁴² Hessen-Kassel, a választófejedelemség szomszédja kínált megoldást. A tartománygrófság a nem választói rangú német államok legerősebbikeként Észak-Németország poroszok utáni második legnagyobb hadseregét volt képes kiállítani. A tartománygrófság már a századforduló háborúiban is szolgáltatott emberanyagot a franciaellenes szövetségnek, és földrajzi közelsége illetve dinasztikus kötelékei valamint a katonák „eladására” való hajlandósága révén is kézenfekvő megoldást kínált. A hessen-kasseli tartománygróf e periódusban, 1726-31 között, 12 000 katonája pusztán „készenlétben tartásának” fejében több mint 500 000 font sterlinggel lett gazdagabb.⁴³

Jóllehet a parlamenti erőviszonyok 1732-től kezdve nem tették lehetővé nagyobb összegek szubvenciók céljára való fordítását békeidőben, II. György a civillista illetve hannoveri jövedelmei segítségével továbbra is biztosítani tudta érdekeltségeinek védelmét. Ebben segítségére volt az 1731-ben fölújított osztrák szövetség (második bécsi szerződés, 1731 március). Miután, Ausztria nemtetszését is figyelmen kívül hagyva, Anglia semleges maradt a lengyel örökösödési háborúban (1733-35), sikerült a Hannover biztonságáért fizetett összegeket elhanyagolható szinten tartani, a Spanyolországgal meglévő kereskedelmi viták és azok rendezésének kísérlete pedig (pardói egyezmény 1738) a tengerentúli kérdések felé fordította a közvéleményt.

Az 1739-ben Anglia és Spanyolország között a megoldatlan kereskedelmi kérdések miatt kirobbanó „Jenkins füle háború” (1739-48) és a hamarosan spanyol szövetségesének segítségére siető Franciaország beavatkozása a tengeri küzdelmekbe, majd pedig a VI. Károly császár halálával az osztrák örökség fölött kirobbanó európai konfliktus azonban a századforduló *Grand Alliance*-ának reneszánszát hozta. Az osztrák örökösödési háború kezdete és a hétéves háború befejezése közötti időszak Nagy-Britanniát ismét aktív kontinentális és szubvenciópolitika folytatására kényszerítette. Az 1740-1763 közötti szűk negyed évszázadba sűrítve fellelhető mindaz, amit az angol pénzsegélyek illetve a kontinentális

⁴² Hannover szerepéről részletesebben lásd Uriel Dann: *Hannover und England 1740-1760. Diplomatie und Selbsterhaltung* (Hildesheim 1986), ugyanez angolul *Hanover and Great Britain 1740-1760, Diplomacy and Survival* (Leicester UP 1991).

⁴³ Jeremy Black: „Parliament and foreign policy in the age of Walpole: the case of the Hessians”, in J. Black (szerk.): *Knights Errant and True Englishmen: British Foreign Policy, 1660-1800* (Edinburgh 1989), 46-47. o.; Charles W. Ingrao: *The Hessian Mercenary State* (Cambridge 1987), 127. o.

politizálás természetéről és céljairól mondani lehet.

*

James Porter, a kereskedelmi ügyekben éppen Bécsben tárgyaló angol követ így írt Lord Carteret északi államtitkárnak az 1741-ben Ausztriának folyósított első angol szubvencióról:

...[a szubvenció] annyira időben érkezett, hogy megóvta egész hadseregüket [ti. Ausztriáét] a felbomlástól; olyannyira, hogy nem csak Starhemberg gróf, Kinsky gróf és Hildebrand báró, de az egész minisztérium bevallotta, pusztá 300 000 font sterling megmentette az Ausztriai házat a teljes összeomlástól.⁴⁴

Jóllehet ez a megállapítás legalább annyira elfogult, mint az, mely szerint a Habsburg Birodalmat 1741 őszén a magyar nemesi *insurrectio* mentette volna meg, a pontos pénzügyi adatokat megvizsgálva súlyos igazságokra bukkanhatunk. Már Marczali Henrik szerint is:

Igaz, hogy Magyarország ad gabonát és zabot, de a zsold az angol subsidiumokból és az osztrák adókból telik... A monarchiának eddig béke idején igen csekély volt a serege. Károly császár halálakor alig állott 20, 000 ember harcckészen. Nem is igen lehetett több, mert a jövedelem legnagyobb részét a rendek foglalták le a magok részére, és a mi kevés megmaradt, megemésztette azt az udvari pompa. Nem is viselhetett a bécsi udvar háborút másként, mint a tengeri hatalmaknak, Angliának és Hollandiának subsidiumaival. Ez a pénzügyi függés pedig maga után vonta a politikait is, mit Mária Teréziának alkalmá volt többször is igen fájdalmasan érezni.⁴⁵

És valóban, az Angliától 1741 és 1748 között kapott és az Egyesült Tartományok által ígért pénzsegély komoly segítségnek bizonyult: a 29 984 000 osztrák forintnak megfelelő juttatás a fönti időszak folyamán a birodalomban beszedett hadiadóknak (*contributio*) csaknem felét, a teljes

⁴⁴ PRO, SP 80/151; 1742. május 17.

⁴⁵ Marczali Henrik: *Mária Terézia 1717-1780* (Budapest 1891, reprint Maecenas, Budapest 1987), 139-141. o.; az angol szubvenciók jelentőségéről a század első felében lásd még Gustav Otruba: „Die Bedeutung englischer Subsidien und Antizipationen für die Finanzen Österreichs 1701 bis 1748”, *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 51 (1964)

bevételeknek pedig több mint 1/5-ét tette ki,⁴⁶ és több volt, mint a Magyarország által 1740-48 között fizetett *contributio* összege (20 178 919 forint).⁴⁷

A jelentős segítség mellett ugyanakkor az egymást követő szubvenciószerződések, részben az ellenzék nyomására, részben pedig a kormányzat rossz tapasztalatai okán, egyre szigorúbbak voltak a tekintetben, mire voltak a pénzek költhetők.⁴⁸ Az összegek irányítása és a kifizetések időnkénti visszatartása,⁴⁹ jöllehet nem volt szokatlan, nem tett jót az amúgy sem felhőtlen kapcsolatoknak a Habsburgokkal. Az angol flotta valamint a szövetségesek ellátására fordított egyre hatalmasabb összegek pedig, melyek már a spanyol örökösödési háborúban is elképesztették a korabelieket, nyugtalan reakciókat váltottak ki Angliában. A költségvetés, a század első felében megtörtént konszolidáció után, a spanyolokkal folytatott haditengerészeti és gyarmati küzdelem, a Németország nyugati felében tevékenykedő angol csapatok költségei és a szubvenciók nyomán 47 millió fontról 76 millióra növekedett.⁵⁰ Anglia 1741-48 között a Habsburgok mellett Hannover, Hessen-Kassel, Szászország, Bajorország, Braunschweig-Wolfenbüttel, Köln, Mainz, Dánia, Oroszország és Szavoja-Szardínia uralkodóinak juttatott, összességében több mint 11 millió fontot szubvencióként.⁵¹ A patrióta közvélemény szemében, csakúgy, mint később a hétéves háborúban ezek a szubvenciók jelentették a *National Debt* növekedésének fő okát. De, jöllehet a fenti összeg duplája volt a spanyol örökösödési háborúban kifizetettnek, az állami kiadásoknak csak kb. 9%-át tette ki.⁵² A háború költségein belül a hadseregek, különösen a tengeri

⁴⁶ Dickson: *Finance and Government...*, II. kötet, 100 és 160. o.

⁴⁷ I.m., 399. o.

⁴⁸ Az osztrák udvar az 1744-es négyes szövetség (Anglia, Hollandia, Ausztria és Szavoja-Piemont) megkötése után elsősorban a Monarchia birodalmi és itáliai érdekeltségeire koncentrált, nem kevésbé elhanyagolva az Osztrák-Németalföld angol és holland szempontból nagyobb jelentőségű, a francia katonai erő fényében azonban kétes értékű védelmét.

⁴⁹ 1748-ban az utolsó 100 000 fontnyi összeget egészen addig visszatartották, míg bizonyítékok nem érkeztek arról, hogy a szerződésben előírt számú csapatok a megkívánt helyszínre, az Osztrák Németalföldre érkeztek.

⁵⁰ John Brewer: *The Sinews of Power...*, 32. o.

⁵¹ Dickson: II. köt., 391. o.

⁵² Egészen pontosan 11 187 190 font sterlinget, lásd Dickson: *Maria Theresia*, II. köt., 172. o.; ez annak fényében, hogy pl. az osztrák *összkiadások* az 1745-ös csúc évben is csak kb. 3 millió font sterlingnek megfelelő összeget tettek ki, elgondolkodtató adat.

hadviselés költségei, sokkal látványosabban nőttek, mint azt a kortársak gondolták.

A főnti tényezők, az osztrák örökösödési háború kétértelmű szövetségi tapasztalatai, az angol szubvenciók látható haszna, ugyanakkor a szövetségesek bizalmának megrendülése, 1747-48 ijesztő francia sikerei a Németalföldön és a csak halasztó jellegű aacheni béke (1748) paradigmaváltást sürgettek az angol udvarban. A XIV. Lajos korabeli és spanyol örökösödési háború időszakának francia fenyegetését idéző külpolitikai szituáció az addig töredékesen és következetlenül alkalmazott brit külpolitikai elképzelések szisztematizálásának szükségét sugallták. Ezt egy talán kevésbé ismert, de annál befolyásosabb angol lord, Newcastle hercege, Thomas Pelham-Holles végezte el.⁵³ A herceg, a dicsőséges forradalom és a protestáns örökösödést támogató whig gerontokrácia egyik befolyásos családjának képviselőjeként, 1724-től kezdve töltött be kormányzati pozíciókat – Walpole első minisztersége alatt kissé háttérbe szorítva, 1744 és 1756 között azonban már mint államtitkár, 1757 és 1762 között pedig mint a kincstár első lordja. Államtitkári tevékenységének eredménye lett a brit kontinentális külpolitikának a *Grand Alliance*, tehát egy kontinentális szövetségi politika szellemében történő külpolitikai doktrínába foglalása, egy a kor viszonyai között koherensnek nevezhető külpolitikai stratégia kialakítása. Ebben, ha nem is tudományos alapossággal, egyéb elemek mellett a szubvencióknak is megvolt a maguk, magától értődő helye és szerepe. A történelem fintora, hogy a XVIII. század közepére e kivételesen következetes elképzelés megvalósítása már politikai anakronizmusként, nem pedig elismerésre méltó teljesítményként jelentkezett.

*

A kor politikai köztudatában és szóhasználatában csak „Old System”-ként emlegetett elképzelés részben a már korábban is használt és a közvélemény körében is elfogadott külpolitikai sztereotípiákra és terminológiára támaszkodva született meg.⁵⁴ Alapelveit tekintve, csakúgy, mint a populáris „tengeri” stratégia, egyszerű föltételezésekből indult ki, melyeket négy

⁵³ Politikusi jellemrajzát lásd Reed Browning: *The Duke of Newcastle* (Yale UP 1975).

⁵⁴ A doktrína szélesebb értelemben vett politikai háttéréhez lásd H. M. Scott: „The true principles of the Revolution: The Duke of Newcastle and the idea of the Old System”, in Black (szerk.): *Knights Errant*, 55-91. o.

pontban lehetne összefoglalni: első és legfontosabb funkciója a Franciaország – illetve a Bourbon hatalmak – elleni küzdelem föltételeinek megteremtése volt; másodsor, az első pont célkitűzését a *Grand Alliance* mintájára a főbb franciaellenes erőkkel (elsősorban az Egyesült Tartományokkal, a Habsburg-Monarchiával, később Oroszországgal) kötött szerződések révén, aktív kontinentális politikával akarta elérni; harmadszor, az elképzelés mögött a francia expanzióval szembeni katonai „barrier” ideája állt; és utoljára, de nem utolsó sorban, a III. Vilmos és Marlborough korabeli hagyományokra tekintett vissza útmutatásért. Newcastle herceg meggyőződése szerint az 1715-1740 közötti tartózkodó és bizonytalankodó angol külpolitika a valós angol érdekektől való elfordulást jelentette, és a századforduló hagyományainak felélesztése az ország alapvető érdeke volt. E hagyományok és fönntartásuk egyik legfontosabb eszköze, a szubvenciók mellett Newcastle így érvelt Lord Hardwicke lordkancellárnak 1748 novemberében:

Mert ha régi szövetségeseinket, annyi új [szövetséges] megnyerésével, amennyi csak lehetséges, támogatni tudjuk a Kontinensen, és Franciaország látja ezt, ha bármikor kenyértörésre viszi Angliával [a dolgot], olyan veszélyeknek teszi ki kereskedelmét és tengeri erőit, mint amelyeket ebben a háborúban [az örökösödési háborúban] oly fájoan érezhetett, [és] sem Franciaország sem pedig Poroszország nem törekszik majd a béke felrúgására. Szövetségeseink támogatása alatt nem azt értem, hogy a királynak [II. Györgynek] bármi áron meg kellene ezt tennie, hacsak nem azokkal az elhanyagolható összegekkel, melyeket erre a célra [áldoz]. A lényeg az, hogy szövetségeseink, elsősorban Hollandia, és Magyarország királynője [ti. Mária Terézia] lássák: a király mindenre elszánt a régi szövetség és rendszer fenntartása érdekében.⁵⁵

Az Egyesült Tartományok stratégiai-gazdasági jelentőségét Anglia számára nem kell részleteznünk. III. Vilmos uralkodása és a rövid dinasztikus kapcsolat óta a két ország között továbbra is meglévő, elsősorban gazdasági feszültségek, ha nem is szűntek meg, alárendelődtek a francia fenyegetés politikai realitásának. A Habsburg-együttműködés szintén a két állam XIV. Lajos elleni közös föllépésén, illetve a Franciaország által az Osztrák-Németalföldre jelentett fenyegetésen alapult. Anglia és Ausztria kapcsolatai azonban sajátos jelleggel is bírtak: a két ország között nem voltak

⁵⁵ British Library, Additional Manuscripts, Newcastle Papers (BL Add.) 35410, 86-87 fólió.

dinasztikus, sem kulturális, de még túlságosan nagy mértékű gazdasági kapcsolatok sem, politikai partnerségük mindig is a XVIII. századi erőegyensúly által létrehozott „érdekszövetség” maradt. Ahogyan azt John Campbell az európai államrendszerről írt munkájában 1750-ben írta:

... az Ausztria-ház, mint a Németalföld szuverénje, érdekei ezen család és Európa számára a legnagyobb fontossággal bírnak. [Ausztria] e provinciák birtoklása révén lesz a Tengeri Hatalmak természetes és örökös szövetségese [natural and perpetual Ally], melyek soha nem mulasztották el, hogy a legnagyobb készséget mutassák érdekeinek védelmében.⁵⁶

A XVIII. század relatív, vagy gyorsan relativizálódó érdekei közepette azonban a diplomáciai koordináció még a *Grand Alliance* eredeti tagjai között is nehéznek bizonyult. A spanyol örökösödési háború befejeztével, amikor az Utrecht-Baden-Rastatti békeszerződések, értelmében a valamikori Spanyol-Németalföld az osztrákok kezére került, a három ország közötti érdekközösség rendkívül erősnek tűnt. Az 1715-ös „határszerződés” (Barrier Treaty) megkötésétől kezdve Anglia, Hollandia és a Habsburg Monarchia közösen fedezte az immáron Osztrák-Németalföldnek nevezett területen Hollandia védelmére felállított határvédelmi erődök személyzetének és felszerelésének költségeit, valamint további szerződésekben rendezte a területen a vámok és illetékek szedésének rendjét is.⁵⁷ Ahogyan Newcastle azt Keith bécsi követnek írta:

... Öfelsége [II. György] a határszerződést a tengeri hatalmak közötti egység *Lieu*-jának [megtestesítőjének], vagy cementjének tartja... [Osztrák Németalföld] olyan területnek tekintendő, ahol mindhárom félnek megvannak a maga érdekei; barriert jelent Nagy-Britannia és Hollandia számára, valamint kapcsolatot és „kommunikációs” [lehetőséget] mind Németországgal, mind pedig Ausztriával ...⁵⁸

Az 1748-49-ben e szoros érdekszövetség újjáélesztéséről Newcastle által táplált reményeknek Hollandia esetében az 1747-es „forradalom” adott alapot. Az 1702-től hatalmon lévő régenstanács eltávolítása és az Orániai-

⁵⁶ John Campbell: *The Present State of Europe. Explaining the Interests, Connections, Political and Commercial Views of its Several Powers...*, pamflet (London 1750), 208. o.

⁵⁷ A szerződés pontos szövegére lásd *A Collection of all the Treaties... Between Great-Britain and Other Powers ...* (London 1785, reprint New York 1969), 148-173. o.

⁵⁸ PRO, SP/80/193, Newcastle Keith-nek, 1754. március 1.

dinasztia, valamint a *Grand Alliance* eszméjéhez kötődő politikusok, köztük az ifjabb William Bentinck hatalomra kerülése látszólag igazolta ezeket a várakozásokat. Hamarosan azonban nyilvánvalóvá vált, amint azt az 1747-48-as francia sikerek már jelezték, hogy az Egyesült Tartományok a folytatódó gazdasági problémák árnyékában legfőljebb ideológiai támogatást tud nyújtani, katonai-anyagi jellegű viszont nem, az angol tervek realizálásához.⁵⁹

Nem volt híján ellentmondásoknak és nehézségeknek az angol-osztrák viszony sem. Az 1716-30 közötti hűvös, időnként már-már ellenséges viszony után az 1731-es második bécsi szerződés ugyan fölmelegítette a kapcsolatokat, de a szövetség alapjának tekintett érdekek, illetve azok diverzitása, magukban hordozták a későbbi szakítás magyarázatát is. A szerződés ötödik cikkelyében például sikerült tisztázni az 1722-ben az Osztrák-Németalföldön alapított Ostende Társaság körül kirobbant vitákat⁶⁰ – Ausztria a Schelde folyó megnyitásával és saját tengerentúli társasággal kívánta kikerülni a számára 1715 óta kedvezőtlenülé lett angol vámokat és illetékeket – és elindítani azt a folyamatot, mely az 1737-52 közötti angol-osztrák kereskedelmi tárgyalásokhoz, majd az örökösödési háború kirobbanásakor az 1741-es és 1744-es újabb szövetségi szerződésekhez vezetett.⁶¹ Az Egyesült Tartományok hanyatlásával, különösen az aacheni béke után, Newcastle frissen formálódó „régis rendszere” (Old System) egyre inkább a Habsburg-kapcsolatokra helyezte a hangsúlyt.

A föltételezett érdekközösségre alapozó elképzelések érzékeltetésére jó példa a kereskedelmi tárgyalások esete és menete.⁶² Az Osztrák-Németalföld helyzetének, Anglia szerint a régi, Ausztria szerint új szempontok szerinti rendezése mindkét oldalon túlzott elvárásokat eredményezett: Anglia, a stratégiai-védelmi eredmények mellett, textil-, és közvetítőkereskedelmének föllandulását, Ausztria pedig a tengerentúlról származó import és az Osztrák-Németalföld vám- és illeték-problémáinak

⁵⁹ Scott: „The True Principles”, 68. o.

⁶⁰ Black: *A System of Ambition?*, 323-324. o.; McKay – Scott: *The Rise of the Great Powers*, 122-128. o.

⁶¹ Az örökösödési háború alatt kötött szövetségi illetve az 1741-50 között kötött szubvenciószerződésekről lásd Dickson: *Maria Theresia*, II. kötet, 392-393. o.

⁶² A kereskedelmi tárgyalások részletes leírását lásd P. G. M. Dickson: „English commercial negotiations with Austria, 1737-1752”, in A. Whiteman – J. S. Bromley – P. G. M. Dickson (szerk.): *Essays in Eighteenth Century History Presented to Dame Lucy Sutherland* (Oxford 1973), 81-112. o.

kedvező rendezését valamint távoli provinciájának jobb hasznosítását remélte. Amikor egy 1743-as szerződésvázlat például megnyitotta volna a hagyományosan zárt magyar piacot is (!) az angol áruk előtt, James Porter kereskedelmi és Thomas Robinson bécsi rendes követ így írt:

A nagy és legfontosabb változás a hatalmas és eddig ismeretlen királyság [Magyarország] megszerzése, minthogy az osztrákok mesterkedése és annak az országnak a teljes kirekesztése [oda vezetett, hogy] olyannyira elrejtett és elveszett [lett], mintha soha nem is létezett volna.⁶³

Robinson egyenesen „új Perunak” nevezte Anglia számára a Habsburg Monarchiát, és a mellett érvelt, hogy a megélénkülő kereskedelem egyetlen éves jövedelme megtérítette volna az 1741-42-ben Ausztriának juttatott szubvenciók költségeit.⁶⁴ Ezek a remények, nem kevéssé az angol föltételek elfogadhatatlansága miatt, nem sokáig éltek. A kereskedelmi tárgyalások hamarosan a kapcsolatokat javítani igyekvő, de éppen ellentétes hatású angol politikai törekvések örvényébe kerültek, és nagyban hozzájárultak azok sikertelenségéhez.

Az örökösödési háborúban tanúsított angol diplomáciai magatartás – mind a bresloui (1742) mind pedig a drezdai (1745) osztrák-porosz békét az az Anglia „közvetítette”, aki mindig is szorgalmazta Szilézia föladását, és aki Aachenban is (1748) Habsburg-szövetségese szándékai ellenére írta alá a béke előzetes szövegét –, valamint a szubvenciók politikai címkézése és a kereskedelmi kérdések megoldatlansága 1748-ra kényelmetlen helyzetbe hozta a szövetségeseket. Ausztria kiábrándultságát és az angol elégedetlenségét az aacheni béke után Newcastle által indított angol diplomáciai offenzíva szerette volna semmissé tenni. Ennek első lépéseként a II. György, Newcastle, William Bentinck holland főminiszter és Münchhausen báró (II. György hannoveri főminisztere) közös terve, az ún. „birodalmi választási tervet” (Imperial Election Scheme) lett volna hivatott a területi veszteségek során csorbát szenvedett osztrák tekintély helyreállítására.⁶⁵ A „választási tervet” érdekében szükséges birodalmi

⁶³ PRO, SP/80/161, Robinson és Porter Lord Carteret-nek 1743. december 27-én; lásd még Dickson: „English commercial negotiations”, 95. o.

⁶⁴ I.m., 103. o.

⁶⁵ A „birodalmi választási tervet” célkitűzése József főherceg (a későbbi II. József) „római királlyá” koronázása volt. Ez, Lotharingiai Ferenc halála után, gyakorlatilag biztosította volna a Habsburg-ház számára a császári trónt. A terv megvalósulásához a

szavazatok megvásárlását és a választófejedelmek jóakarátának hosszú távra való megnyerését a Bajorországnak, Szászországnak és a rajnai választónak békeidőben fizetett szubvenciók biztosították (volna).⁶⁶

A tervezet kapcsán Anglia ismét a XVIII. századi erőegyensúly-politizálás legnehezebb terepén, a Birodalom ügyeibe bonyolódva találta magát. Már nem csak a *Grand Alliance* fölélesztéséről volt szó, hanem egyre inkább arról is: Poroszország megerősödése után kié legyen a hangadó szerep Németországban. A Birodalom-béli aktivitást ugyanakkor nem csupán a megromlott szövetségesi kapcsolatok, hanem az ősellenség Franciaország tevékenysége is indokolta. A választási tervvel párhuzamosan, annak ellensúlyozásaként, a franciák ismét „nagylelkű” szubvenció-osztogatásba kezdtek.⁶⁷ Ezzel kapcsolatos félelmeiről Newcastle így írt:

Ha [a franciák] tovább folytatják a Kontinens országainak felvásárlását, akkor, miután megvásárolták azokat, akik megvásárolhatók, megkapják majd a többieket félelemből; ezután pedig Franciaország nyugodtan juthat arra a következtetésre, hogy olyan módon kezelhet bennünket, ahogyan csak akar, anélkül, hogy mi szembe mernénk szállni velük, és ezáltal természetesen kockázat nélkül bocsátkozhat egy újabb háborúba; míg ha rendelkezünk valamiféle elfogadható [szövetségi] rendszerrel [úgy az visszatarthatja őket].⁶⁸

birodalmi választói tesület 2/3-os többsége (a kilenc választóból hatnak a szavazata) szükségeltetett. A szükséges szavazatokat (a szász, a bajor és rajnai választóét) az angolok szubvenciók révén szerették volna biztosítani. Erről lásd Reed Browning: „The British orientation of Austrian foreign policy, 1749-1754”, *Central European History* 1 (1968); uő.: „The Duke of Newcastle and the Imperial Election Plan, 1749-1754”, *Journal of British Studies* VII (1967).

⁶⁶ A tárgyalások kitűnően dokumentáltak Sir Robert Keith bécsi követ és az angol miniszterek levelezésében, lásd PRO, SP/80/182-195; a szubvenciók fejében nem csupán szavazatokat, hanem szükség esetén katonákat is kapott volna Anglia, lásd C. W. Eldon: *England's Subsidy Policy Towards the Continent during the Seven Years' War* (Philadelphia 1938), 162-163. o.

⁶⁷ Franciaország hagyományos szubvencionáltjai voltak: Genova, Liège, Szászország, Bajorország, Bayreuth, Köln, Mecklenburg, a Rajnai Választófejedelemség, Württemberg és Zweibrücken.

⁶⁸ Newcastle Hardwicke lordkancellárnak, 1749. augusztus 25-én, idézi D. B. Horn: „The cabinet controversy on subsidy treaties in time of peace, 1749-50”, *The English Historical Review* XLV (1930).

A „régí rendszer”, Ausztria húzódozásának eredményeképpen, hamarosan a lehetséges szövetségesek föl kutatása mellett a megszerezhető hadseregek föl kutatásának eszközévé is vált.⁶⁹ Ennek támogatására, mintegy dióhéjban össze is foglalva a kormányzati „stratégia” lényegét, Newcastle így vélekedett:

„...a tengeri haderő bármilyen erős is legyen, ha nem segíti legalább látszólag egy kontinentális hadsereg, semmire sem való... Franciaország fölénk kerekedik, ha nincs mitől tartania a szárazföldön;... mindig is azt tartottam, hogy hajóhadunknak meg kell védenie szövetségeinket a Kontinensen; azok pedig [ti. a szövetségesek], elvonván Franciaország erőforrásait, segítségünkre vannak tengeri felsőbbségünk fenntartásában.”⁷⁰

Részben Mária Terézia ellenérzései, részben pedig a diplomáciai-politikai pályájának kezdetén tartó, de egyre befolyásosabb Kaunitz újszerű gondolkodása miatt a választási tervet 1753-54-re elsüllyedt az egyre csak húzódo és bonyolódó tárgyalások mocsarában. Bécs érdekeire immáron inkább a Sziléziát már elhódító és a Birodalomban egyre nagyobb tekintéllyel rendelkező Poroszország, mintsem Franciaország jelentette a legnagyobb veszélyt. Miután a kereskedelmi tárgyalások sem hoztak eredményt a vitás németalföldi kérdésekben, Newcastle a rendszer kiszélesítésével próbálkozott, egy még a *Grand Alliance*-nál is szélesebb franciaellenes szövetség, egy kollektív biztonsági rendszer⁷¹ létrehozásával. Lord Holderness északi államtitkár 1755. február 14-én így írt Keith bécsi követnek:

... arra utasítom Önt, Öfelsége parancsára, még egyszer próbálkozzék megértetni annak az abszolút szükségességét a birodalmi miniszterekkel [Mária Terézia minisztereivel], hogy szükséges valamiféle, a szövetségesek további együttműködése és egy európai rendszer fenntartására szolgáló tervet egyeztetése Öfelségével [II.

⁶⁹ Scott: „The True Principles”, 58. o.; C. W. Eldon: *England's Subsidy Policy towards the Continent During the Seven Years' War* (Philadelphia 1938), 15-16. o.

⁷⁰ Newcastle, Hardwicke-nak 1749. szeptember 2-án, in Philip C. York (szerk.): *The Life and Correspondence of Philip Yorke, Earl of Hardwick* (3 vols., Cambridge 1913), II. kötet, 23. o.

⁷¹ Black: *System of Ambition*, 206. o.; Horn, D.B.: „The Duke of Newcastle and the Origins of the Diplomatic Revolution”, in *The Diversity of History. Essays in Honour of Sir Herbert Butterfield* (ed. by J.H. Elliot – H. G. Koenigsberg, London 1970), 245-268. o.

Györggyel] Azok a szubvenciószerződések, melyeket Öfelsége Lengyelország királyával [a szász választóval], és a bajor választóval kötött, hamarosan lejárnak, és ezek az uralkodók mindketten folyamodtak Öfelségéhez azok megújításáért. És bármilyen nehézségekbe is ütközzék is Öfelsége számára békeidőben szubvenciószerződéseket kötni, lehetőség volna őt egy ilyen kezdeményezés elfogadására bírni, ha azok által valamiféle széles alapokon álló védelmi rendszer nyerhető.

A legfontosabb most a szentpétervári udvar felé való megfelelő lépések megtétele, amely nélkül valószínűleg lehetetlenség lenne egy szilárd és tartós rendszer létrehozása...

... de nem kell elrejtennem Ön elől, hogy ez az egész tervezet teljes egészében a bécsi udvar tengeri hatalmakkal szemben a határ[szerződés] ügyében tanúsított magatartásától függ. Mert hogy az nem rendeződik azok [a tengeri hatalmak] megnyugtatására, elképzelhetetlenné válik ebben az országban [Angliában] olyan politika folytatása, mely szavatolhatná a Kontinens biztonságát.⁷²

A rendszer teljessé tételéhez két olyan lépésre volt szükség, mely meggyőzhette volna az ingadozó szövetségeseket, illetve magatartásuk Angliára nézve hátrányos következményeit semlegesíthette volna. Az elsöben fölgyorsították a már 1751 óta tartó angol-orosz tárgyalásokat.⁷³ Oroszország bevonásával az angolok elsősorban a Hannover keleti határait fenyegető Poroszországra igyekeztek nyomást gyakorolni. Charles Hanbury-Williams 1755 őszére sikerrel is járt, a szerződés tervezetében – igazolván, hogy az angol pénz nemcsak katonák, hanem diplomaták megvásárlására is kitűnően alkalmas – 100 000 (illetve háború kitörése esetén 500 000) font sterlinges szubvencióval támogatva meg az orosz ingadozást.⁷⁴ Ez a most már kézzelfogható közelségbe került orosz fenyegetés pedig rábírta II. Frigyes porosz uralkodót a második lépés megtételére: 1756. január 16-án a Westminster-ben aláírta az angolokkal azt a konvenciót, mely Hannover határainak garanciáját és a Német-Római

⁷² SP/80/195, 36-41 főlíó.

⁷³ Az angol-orosz kereskedelmi szerződés (1734) már jelezte, hogy a két ország közös érdekei, legalább annyira mint az angol-osztrák érdekek, magasabb szinten is manifeszálódhattak. Az 1747-es angol szubvenció pedig, mely a Németalföld megsegítésére „vásárolt” csapatokat, bár későn, de megmutatta, hogy milyen kézzelfogható hasznát lehetett volna venni az egyre jelentősebb orosz katonai potenciálnak. Lásd McKay – Scott: *Great Powers*, 176-177. o.

⁷⁴ A tárgyalásokra lásd PRO, SP/91, 46-64 és D. B. Horn: *Charles Hanbury Williams and European Diplomacy 1747-58* (London 1930).

Birodalom pacifikálását célozta.

E diplomáciai offenzíva azonban az *Old System* kiterjesztésével és megszilárdításával szemben éppen annak összeomlását hozta. II. Erzsébet cárnőnek az angol szerződéssel nem Németország pacifikálása volt a célja, hanem Poroszország erejének és ambícióinak megtörése, így az 1755 őszi megállapodást soha nem ratifikálták. Az osztrákok a kereskedelmi tárgyalások eredménytelensége és a választási tervezet bukása után, bár az angol-orosz szerződést még üdvözölték, végleg megbizonyosodhattak arról, hogy Anglia nem támogatja őket terveikben Szilézia visszaszerzésére és a porosz befolyás visszaszorítására. Kaunitz tervezete egy Franciaországgal kötött szövetségre így végleg zöld utat kapott.⁷⁵ Anglia diplomáciai régi rendszere akkor lett *idée fixe* a brit külpolitika és direktora számára, amikor alkotóelemei már vagy meggyöngültek, vagy pedig érdekeik diverziója miatt nem tölthették be a nekik szánt szerepet. Ahogy Horatio Walpole, a nagy első-miniszter diplomata fia félelmeit már 1751-ben megfogalmazta:

Nem vagyok ellensége a korábbi nagy szövetségeknek; tudom, hogy megmentették Európát és ezt az országot... Mint ahogy nem hagynám cserben vagy bántanám meg azokat a hatalmakat, amelyek oly buzgón és hatékonyan csatlakoztak hozzánk a közös ügy nagy szövetségeiben. De sajnos az országok, amelyek ezeket a szövetségeket kötötték, annyira meggyöngültek és kimerültek, hogy ez megakadályozza őket a korábbiakhoz hasonló komoly erőfeszítések megtételében az ellen a Franciaország ellen, mely újra régi erejét mutatja.⁷⁶

Hiábavaló volt a békeidőben adandó szubvenciók kiharcolása az ezt hagyományosan ellenző parlamentben,⁷⁷ a *casus foederis* sorozatos félreértelmezése nem csak az *Old System* alapjainak esetleges kiszélesítését, de még a régi szövetségesek megnyerését is lehetetlenné tette. Az 1755-56-

⁷⁵ W. J. McGill: „The roots of policy: Kaunitz in Vienna and Versailles, 1749-1753”, *Journal of Modern History* 43 (1971), 228-244. o.; A. R. von Arneth: *Geschichte Maria Theresia's*, IV. kötet, 343-461. o.

⁷⁶ „Observation upon the present system of foreign affairs”, 1751 november, in William Coxe: *Memoirs of Horatio, Lord Walpole* (London, 1802-es kiadás), 392. o.

⁷⁷ A kabinet olyannyira komolyan vette a közvélemény meggyőzését, hogy az 1755-ben megkötött hesseni és a soha nem ratifikált orosz szerződéseket is megjelentette pamflet formájában: *Treaty between His Britannic Majesty, and the Landgrave of Hesse-Cassel, Signed at Hanover, June 18, 1755*, London; és *Treaty Between His Britannick Majesty and Her Imperial Majesty of all the Russias, together with the Four Separate Articles belonging thereto. Signed at Moscow, December 11, 1742*, London.

os „diplomáciai forradalom” a hagyományos európai szövetségi rendszert feje tetejére állító fordulata egyben az angol külpolitikai rendszer gyakorlati politikájának bukását is jelentette. Bár a szövetség elméleti alapjai túléltek az elkövetkezendő háborút, ez a szakítás a század hátralévő részére visszavonhatatlanul eltávolította egymástól a volt szövetségeseket.⁷⁸ Anglia XVIII. századi háborúi közül a legsikeresebbet, a hétéves háborút egy új szövetséggel az oldalán, de korábbi küzdelmeihez hasonló körülmények között kellett megvívnia. Bár szubvenciói csábítása nem pótolhatta szövetségi politikájának gyöngeségeit régi partnereivel szemben, a Szigetország pénzügyi erejének hatékonyságát a hétéves háború is igazolta.

Egy össz-európai biztonsági rendszer létrehozása helyett Anglia gyakorlatilag szövetségi rendszer nélkül – Poroszországgal tényleges szövetségi szerződés nem kötött, a hollandusok pedig semlegesek maradtak a küzdelemben –, csak a defenzív célokat szolgáló westminsteri konvenció és a Poroszországgal 1758-61 között, évente megújított szubvenciószerződések révén védhette Hannovert és kontinentális érdekeit. Szövetségesi számának drasztikus csökkenésével a szubvencionált államok száma is csökkent,⁷⁹ így a szubvenciók szerkezete is egyszerűbbé vált. Mindezen tényezők hozzájárultak ahhoz, hogy Poroszország rekordnagyságú, évi 670 000 font sterlinget kitevő pénzügyi támogatásban részesült és 2 680 000 fontos „összjövendelmével” megközelítette az osztrák örökösödési háborúban Ausztria által élvezett juttatásokat. II. Frigyes az angol támogatásból 104 millió talléros háborús költségeinek 19%-át fedezhette.⁸⁰ Anglia 1756 és 1763 között, a tovább emelkedő háborús költségek és állami kiadások mellett, valamivel több, mint 9 millió fontot költött szubvenciókra – kevesebbet, mint az osztrák örökösödési háború időszakában.⁸¹

A hétéves háború időszakának még két olyan momentuma van, mely vizsgálatunk szempontjából érdekes. Az egyik az idősebb William Pitt

⁷⁸ Horn, D.B.: „The Duke of Newcastle and the origins of the diplomatic revolution”, in *The Diversity of History. Essays in Honour of Sir Herbert Butterfield* (ed. by J.H. Elliot – H. G. Koenigsberger, London 1970).

⁷⁹ Anglia a hétéves háború folyamán Hannoveren és Poroszországon kívül csak Braunschweig-Wolfenbüttelnek és Hessen-Kasselnek, illetve a háború utolsó évében Portugáliának juttatott szubvenciókat. Lásd Eldon: *England's Subsidy Policy*, 162-163. o., Dickson: *Maria Theresia*, II. köt., 395. o.

⁸⁰ Dickson: *Maria Theresia*, II. köt., 173. o.

⁸¹ A pontos összeg 9 291 522 font sterling volt, ez az összes állami kiadások 7,3%-át tette ki. Lásd *uo.*, 172. o.

tevékenysége és a neve köré szövődő mítosz, a másik pedig III. György trónralépése. A Pitt – 1757-1761 között északi államtitkár – nevéhez kötött, rendkívül eredményes küzdelem Franciaország illetve mindkét Bourbon hatalom ellen, valamint a személye köré szőtt legenda sok szempontból félrevezető.⁸² Pitt politikusi nagyságának záloga, azon túl, hogy kitűnő belpolitikai taktikázással sikerült megszereznie a Parlament és a politikai közvélemény aktív, és még az őt nem titkoltan ki nem állható II. György hallgatólagos támogatását is, gyakorlatilag a szigetország külpolitikájának csak egyetlen, lényegében hangsúlybeli változásában rejlett. Az 1740-es években és az 1750-es évek elején a parlamenti ellenzék hangadójaként még nagyrészt a szubvenciók és a hannoveri külpolitizálás ellen szónokló Pittnek a Poroszországnak nyújtott, minden addiginál nagyobb anyagi segítség indoklásakor sikerült elkerülnie annak a látszatát, hogy az összegeket közvetlenül Hannover védelmére kell fordítani. Az amerikai érdekek kihangsúlyozása mellett az Ausztria, Franciaország és Oroszország ellen élet-halál harcot folytató „protestáns hős” – II. Frigyes – heroikus küzdelmének rendkívül látványos propagandával kísért segítése, időlegesen széles támogatottságot biztosított számára.⁸³ Katonai stratégiájának alapjait azonban semmiképpen sem nevezhetjük eredetinek vagy zseniálisnak, az a már a spanyol és osztrák örökösödési háborúkban többé-kevésbé hatékonynak bizonyult alapelveken nyugodott:⁸⁴ rajtaütések a francia partokon és a francia kikötők blokádja, egy „megfigyelő hadsereg” Németországban, melyet a szubvencionált államok hadseregei egészítenek ki, valamint erőteljes tengeri-tengerentúli hadműveletek. „Amerikát [ti. Kanadát] Németországban hódítottuk meg” – állította elhíresült mondásában Pitt 1762-ben. A szubvenciókat néhány évvel azelőtt elvből ellenző politikus véleménye azonban valójában éppen az *Old System* híveinek fölfogását igazolta. A kontinensen megvásárolt katonai erő, Hannoverhez kapcsolódó érdekek biztosításán túl, ha látványos katonai sikerekre a franciák ellen nem is volt elég, arra alkalmas volt, hogy biztosítsa a

⁸² Peters, Marie: „The myth of William Pitt, Earl of Catham, Great Imperialist. Part I.: Pitt and Imperial Expansion, 1738-63”, *Journal of Imperial and Commonwealth History* 21 (1993).

⁸³ Ennek részletes tárgyalását lásd Manfred Schlenke: *England und das Friderizianische Preussen* (München 1963).

⁸⁴ J. S. Corbett: *England in the Seven Years War. A study in Combined Strategy*, I-II., London 1918; Middleton, Richard: *The Bells of Victory. The Pitt-Newcastle Ministry and the Conduct of the Seven Years' War, 1757-1762* (Cambridge UP 1985).

tengerentúli expanzió stratégiaileg igen fontos kontinentális *Hinterland*-ját és azt, hogy Franciaország esetlegesen Európában szerzett előnyeit később, a béketárgyalások folyamán, ne tudja Anglia tengerentúli szerzeményeinek ellensúlyozására használni.

A másik esemény, III. György (1760-1830) trónra kerülése, 1760-as belpolitikai generáció- és paradigmaváltás, valamint Pitt és Newcastle bukása jelentős külpolitikai következményekkel és az angol szubvenciópolitika teljes megváltozásával járt.⁸⁵ Az új uralkodó Angliában született és nevelkedett, Hannover-t soha életében nem látogatta meg. Apja, Frigyes wales-i herceg halála után (1751) a még fiatalkorú trónörökös körül kialakuló politikai csoport, melynek identitásában a whig és tory hagyományos szétválasztás már nem volt meghatározó, kezdetektől markánsan Hannover- és kontinentális-beavatkozás-ellenes politikát tett a magáévá. E csoport vezetője, III. György gyámja később pedig bizalmasa, Lord Bute, ebben a szellemben neveltette a trónörökösöt, és ez tette lehetővé, hogy 1760 után végre hivatalos rangra emelkedhessen az a patrióta beállítottságú doktrína, mely, mint láttuk, 1714 óta mindig is magának tulajdonította Nagy-Britannia valós érdekeinek képviseletét.⁸⁶ Ebben, a politikai-személyi változásokon túl, mind a valóságban, mind pedig a propaganda szintjén, segítséget nyújtott az a pánikhangulat, amit a hétéves háború utolsó időszakában az államadósság nagysága váltott ki.⁸⁷

Poroszország számára éppen a legkritikusabb időpontban, 1761 végén, részben a közvélemény háborúval való meglegedettsége és a költségvetési hiány növekedése fölött érzett aggodalom, részben pedig III. György és Bute nyomására a parlament beszüntette a szubvenciók folyósítását II. Frigyesnek. Az angol-porosz szövetség fölbomlásának körülményei – az immáron végleg magára és pénzügyi segítség nélkül is maradt Poroszországot csak II. Erzsébet cárnő 1762-ben bekövetkezett halála és a poroszbarát III. Péter trónra kerülése mentette meg a teljes pusztulástól –, bár ezt a brit külpolitika irányítói egyelőre nem érzékelték, gyökeresen új

⁸⁵ Steven Watson, J.: *The Reign of George III, 1760-1815* (Oxford 1960); Black: *System of Ambition?*, 38-42. o.

⁸⁶ John Almon: *A Review of Lord Bute's Administration*, pamflet (London 1763); Brewer, John: *Party Ideology and Popular politics at the Accession of George III* (Cambridge 1976).

⁸⁷ 1756 és 1763 között az államadósság csaknem megduplázódott (77 millió fontról 133 millió fontra nőtt), és a közvéleményt heccelő pamfletek az állam pénzügyeinek összeomlásával riogattak, lásd pl. Brewer: *Sinews of Power*, 115. o.

külpolitikai környezetbe helyezték az országot, és jó időre megfosztották korábban alkalmazott diplomáciai eszközei használatának lehetőségétől.

A III. György trónraléptét és a párizsi békét (1763) követő időszak négy lényeges következménnyel járt Nagy-Britanniára nézve: döntően (negatívan) befolyásolta politikusainak nézetét a kontinentális szövetségeket illetve azok föltételeit illetően; jelentősen csökkentette Hannover szerepét az angol külpolitika alakításában; az angol-porosz viszony megmérgezésével egy negyed évszázadra negatív hatással volt Anglia diplomáciai lehetőségeit tekintve; és végül bevégezte azt a folyamatot, amelynek során a Szigetország tradicionálisan európai perspektíváit birodalmi, a gyarmatok révén az egész világra kitekintő fölfogás váltotta föl.

Nagy-Britanniától a rendkívüli sikereket hozó hétéves háború befejezése után Európa közvéleménye fokozott aktivitást várt. A porosz szövetség föládása után kibontakozási lehetőséget kínáló és látványos kísérlet az osztrák és hollandi szövetség régi-új alapokon történő fölélesztésére⁸⁸ 1762-63-ban azonban kudarcot vallott. A párizsi béke után, gyarmati-kereskedelmi hódításai révén, rövid időre éppen Anglia találta magát hegemon pozícióban. Hiába maradt az „Old System” gondolata meghatározó tényező az 1763 utáni bizonytalan belpolitikai helyzetben egymást gyorsan váltó *cabinet*-ek számára,⁸⁹ és hiába nyilatkozta III. György még az 1770-es évek elején is, miszerint:

Vallom, politikai alapelveim [III.] Vilmos király rendszerén nyugszanak; Anglia magát az osztrák udvarral és a [Hollandi] Köztársasággal összekötve tudja legbiztonságosabban ellensúlyozni a Családi Egyezményt [Franciaország és Spanyolország között 1733-ban, 1743-ban és 1761-ben], és ha ehhez még Oroszország is csatlakozna, a versailles-i udvar nem lenne abban a helyzetben, hogy ellenségeskedést kezdeményezzen⁹⁰

– a francia hegemonia veszélyét többé nem lehetett egy kontinentális szövetség alapjaként használni.

Jóllehet az angol-francia szembenállás és rivalizálás 1763 után folytatódott, sőt, még fokozódott is, egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy többé már nem a legfőbb kontinentális diplomáciai tényező. Anglia

⁸⁸ Scott: „The true principles”, 78-79. o.

⁸⁹ *I.m.*, 72. o.

⁹⁰ *The Correspondence of King George III. from 1760 to December 1783* (szerk. Sir John Fortesuce, 6 kötet, London 1927-28), II. köt., 204. o.

szövetségét sem tradicionálisnak tekintett partnerei (Hollandia, Ausztria, Oroszország), sem a megsértett Poroszország, sem pedig egyetlen más állam sem tartotta szükségesnek illetve kívánatosnak. Ugyanakkor a Bourbon-fenyegetés klasszikus toposzán túl egészen az 1787-es hollandi válságig egyetlen jelentős kontinentális ügy (mint amilyen 1760 előtt a Németalföld, Hannover, vagy éppen az itáliai állapotok kérdése volt) nem került a brit külpolitika figyelmének középpontjába sem. A hétéves háború nyereségeinek megemésztése, a király és környezetének külpolitikai nézetei és a közvélemény pacifista nyomása azt eredményezte, hogy az „utálatos választófejedelemség”, mely „a brit nemzet vérért szívtá”⁹¹ gyakorlatilag megszűnt külpolitika-befolyásoló tényező lenni. A békeidőben szubvenciók fizetését elutasító kormányzati elvek következetes alkalmazásával⁹² – retorikai szinten az elv már a század első harmada óta létezett – pedig egyszersmind egy olyan koncepció jelent meg az angol külpolitikában, amely az uralkodói nézetek és a külpolitikai realitások tükrében, a vágyott diplomáciai nyugalom mellett, nem sok kibontakozási lehetőséget ígért.⁹³ Angliának, amellet, hogy nem voltak ambíciói a Kontinensen, nem is volt mit ajánlania potenciális szövetségeseinek.

A Szigetország 1763-74 közötti „fényes elszigeteltsége” nem csupán egy már idejétmúlt gondolkodás továbbélésének tudatos-tudatlan következménye volt,⁹⁴ hanem egy olyan kétirányú folyamat eredménye, melynek során az angol belpolitika izolacionista tendenciái egyenlő szerepet játszottak az Anglia számára kedvezőtlenül alakuló európai erőviszonyokkal. A politikai figyelem, a belpolitikai fermentáció által keltett nyugtalanságot nem számítva, az amerikai gyarmatok ügyére és tengeri-kereskedelmi ügyekre összpontosult. Sem a politikai közvélemény, sem pedig a Parlament nem diktált semmilyen kifejezett külpolitikai doktrínát, ugyanakkor éppen tartózkodásával illetve szubvenciókat elutasító magatartásával behatárolta a diplomáciai lehetőségeket.

⁹¹ T. C. W. Blanning: „That horrid electateor Ma patrie Germanique?, George III, Hanover, and the *Furstenbund* of 1785”, *Historical Journal* 20 (1977).

⁹² D. B. Horn: „The cabinet controversy on subsidy treaties in time of peace”, *English Historical Review* XLV.

⁹³ William Pitt második kormányzásának idején 1766-ban, a porosz aknamunka mellett éppen a szubvenciók adásának elutasítása játszott fontos szerepet abban, hogy nem jött létre az *Old System* alternatívjaként, az Angliát, Poroszországot, Oroszországot valamint Dániát és Svédországot tömörítő „Északi Rendszer”.

⁹⁴ H. M. Scott: *British Foreign Policy in the Age of the American Revolution* (Oxford 1990), 50-51. o.

Ennek negatív következményei hangsúlyozottan jelentek meg az amerikai kolóniák függetlenségi háborújának kirobbanásakor. Miután az 1760-as évek második felében az európai külpolitika gravitációs centruma Kelet-Európába (Lengyelország illetve a Török Birodalom ügyeire) helyeződött át, a revánsra készülő Franciaország is elszigetelt helyzetben találta magát. A tizenhárom gyarmat harca azonban kiváló diplomáciai lehetőséget kínált. Az angoloknak a háború folyamán (1774-83) a semleges hajózással szemben tanúsított magatartására válaszul a II. Katalin által életre hívott „fegyveres semlegesség ligája” csaknem egész Európát szembeállította Nagy-Britanniával, és a súlyos vereséget csak az angol-ellenes szövetség szervezetlensége révén sikerült elkerülni. Nyilvánvalóan tűnik ama meglátás igazsága, miszerint a XVIII. század egyetlen, brit vereséggel végződő háborúja éppen az amerikai függetlenségi háború volt, melyet Anglia szövetségesei nélkül vívott meg.⁹⁵ Anglia azonban sem nem akart, sem nem tudott kontinentális szövetségeseket szerezni. Az amerikai gyarmatok függetlenné válását a korszak logisztikai föltételei között semmi – még egy európai szövetséges sem – akadályozhatta meg, ugyanakkor az ország (megmaradt) kontinentális pozíciói nem rendeztek meg. Gibraltárt sikerült megtartani, a negyedik angol-hollandi háború (1780-1784) a köztársaság teljes kudarcával ért véget, és Franciaországnak sem sikerült stratégiai jelentőségű eredményeket elérnie a tengereken, mi több, pénzügyei az összeomlás szélére sodorták. Az 1776 januárjában Hessennel kötött angol szubvenciószerződés a fentiek fényében gyakorlatilag egy kereskedelmi tranzakció szintjén maradt. Kontinentális konfliktus hiányában a katonavásárlási szerződésnek, azon túl, hogy morális szempontból az európai udvarokban a hesseni uralkodó viselkedése nem váltott ki túlságosan jó visszhangot, nem voltak jelentősebb politikai vonzatai.⁹⁶

*

⁹⁵ Az időszak diplomáciáját tekintve az alapvető mű H. M. Scott: *British Foreign Policy in the Age of the American Revolution* (Oxford 1990); lásd még McKay – Scott: *Great Powers*, 257-265. o.

⁹⁶ A hesseni katonavásárlások ügyéről lásd pl. Charles W. Ingrao: *The Hessian Mercenary State*, a fentiekre különösen 135-153. o.; e pénzügyi manőverek, melyek során 1776 és 1785 között Hessen 21 millió tallérnyi (kb. 750 000 fontnyi) bevételre tett szert, pikantériája, hogy a befolyt összegeket II. Frigyes külföldi hitelekbe és állampapírokba (így pl. brit államkötvényekbe) fektette, *ibid.* 145. o.; Hessenről lásd még pl. Gunst Péter: *M. A. Rothschild, a bankalapító*, 62-65. o.

Bár az 1714-1789 között kifizetett angol szubvenciók a brit politikai eszköztárban előkelő helyet foglaltak el, és a pénzügyi segítyezés politikája a XVII-XVIII. század háborúi után kézenfekvő diplomáciai megoldásnak tűnt, nem függetleníthette magát bel- és külpolitikai koncepcióktól. Európai dimenziókban minden olyan angol vélemény, mely a kontinentális kötelekek és szubvenciók szükségességéről vagy sükségtelenségéről szolt, 1815-ig csakis az angol-francia szembenállás keretei között volt értelmezhető. Nagy-Britannia esélyei egy (számára) *hasznos* kontinentális szövetség létrehozására tisztán a francia agresszivitás mértékétől függtek. Amikor II. Frigyes 1768-ban epésen megjegyyezte: „Az angol rendszer? Az angoloknak nincsen rendszerük...”⁹⁷, az 1760 utáni angol külpolitika teljesítményét tekintve közel állt a valósághoz. A porosz uralkodó, aki a „hítségő Albion” 1761-62-es magatartása után nem sok szimpátiával viseltetett a csatornán túli politikai nézetek iránt, mégis talált valamit, amiben az angolok következetesek voltak: „Anglia szubvenciót fizet neked, és úgy tekint rád, mint egy zsoldosra, akinek, mihelyst elvégezted a rád bízott feladatot, azonnal felmondhat.”⁹⁸

Természetesen, bár 1713 és 1761-62 példája árulkodó, Anglia korántsem volt első a hítségésben és a látszólagos következtelenségben, sőt, mint láttuk, egy szokatlanul koherens külpolitikai doktrína keretei között tevékenyedett, egészen 1756-ig. A XVIII. század körülményei között a szövetségek törekenysége inkább a szabály, mintsem a kivétel volt. Az angol pénzsegélyek esetleges megszüntetése, bár talán látványosabb volt, semmivel sem jelentett nagyobb árulást, mint például az egyes szövetségek katonai kötelezettségeinek lépten-nyomon előforduló fölrúgása. A brit politikusok kezében a szubvenciók képlékeny és hatékony, szeretett és gyűlölt eszközzé formálódtak, melyek alkalmasak voltak szövetségesek megnyerésére illetve elvesztésére egyaránt. Anglia azért folyamodott a „pénz módszeréhez” a XVIII. század folyamán, mert az alternatív megoldások még nagyobb ellenállásba ütköztek, és mert – a megfelelő belpolitikai háttér és ellenőrző mechanizmus, illetve a szövetségesek körében mutatkozó igény következtében – hatékonynak bizonyult; a végcélokat tekintve pedig többnyire bevált. Az 1763-1792 közötti bizonytalankodás időszaka után 1792-1815 között az angol szubvenciók és

⁹⁷ Idézi Baugh: „Blue Water...”, 49. o.

⁹⁸ Idézi Hermann Kantorowitz: *The Spirit of British Policy* (németből ford. W. H. Johnston, London 1931), 45-46. o.

kölcsönök újra a kontinentális diplomácia nélkülözhetetlen eszközévé lettek, nem kis szerepet játszva az immáron minden korábbinál veszélyesebb francia hegemoniatörekvések megakadályozásában.